

**OT YASOVCHI MORFEMALARDA POLISEMIYA,
OMONIMIYA VA SINONIMIYA MASALALARI**

Samarqand Davlat Chet Tillar Instituti 4-kurs talabasi

Xudayorova Marjona Qurdosh qizi

Ilmiy rahbar

Rustam Samandarov

Abstract: This article analyzes the phenomena of polysemy, homonymy and synonymy of morphemes in the Uzbek language using the example of noun-forming suffixes from a linguistic point of view. The multiplicity of meanings, morphological similarity and semantic similarity of derivational affixes are shown on the basis of specific examples, and their role and significance in the word formation system are studied. According to the results of the study, noun-forming suffixes enter into polysemantic, homonymous and synonymous relationships and play an important role in ensuring the lexical and grammatical richness of the language.

Keywords: morpheme, noun-forming suffix, polysemy, homonymy, synonymy, derivation.

Tilshunoslikda morfemalar tahlili soʻz yasalishi nazariyasining asosiy yoʻnalishlaridan birini tashkil etadi [7]. Xususan, ot yasovchi qoʻshimchalarning semantik xususiyatlari, yaʼni ularning bir necha maʼnoni ifodalashi (polisemiya), bir xil shaklda turli maʼnolarni anglatishi (omonimiya) va turli shaklda yaqin maʼnolarni ifodalashi (sinonimiya) masalalari hali yetarlicha oʻrganilmagan soha boʻlib qolmoqda.

Oʻzbek tili morfologiyasida ot yasovchi affikslar tizimi son jihatdan juda boy va semantik jihatdan serqirra hisoblanadi [5]. A.N. Kononov (1960)[3], Gʻ. Abdurahmonov (1975)[1], A. Hojiyev (1985)[2], N. Mahmudov (2013)[4] kabi tilshunoslar bu soha boʻyicha qator tadqiqotlar olib borgan boʻlsada, derivatsion morfemalarning polisemantik, omonimik va sinonimik munosabatlari alohida tizimli oʻrganishni talab qiladi. Mazkur maqolaning maqsadi oʻzbek tilida ot yasovchi qoʻshimchalar misolida morfemik polisemiya, omonimiya va sinonimiya hodisalarini tasniflab, ularning lingvistik mohiyatini aniqlashdan iborat. Tadqiqotda tavsifiy, qiyosiy-tipologik va statistik usullardan foydalanilgan.

Morfemik polisemiya deganda bitta qoʻshimchaning ikki yoki undan ortiq semantik variantga ega boʻlishi tushuniladi [7]. Bu hodisa soʻz yasalishi tizimida keng tarqalgan boʻlib, tilning iqtisodiyot tamoyili bilan uzviy bogʻliq. Oʻzbek tilida -chi qoʻshimchasi ot yasovchi polisemantik affikslarning yorqin

namunasi hisoblanadi [8]. Ushbu affiks quyidagi semantik variantlarni shakllantiradi: a) kasb-hunar egasini bildiruvchi otlar: temirchi, tikuvchi, haydovchi; b) muayyan ishga moyil shaxsni anglatuvchi otlar: gapchi, yolg'onchi, o'jarchi; v) sport turlari bilan shug'ullanuvchini ifodalovchi otlar: futbolchi, kurashchi, suzuvchi. Shunday qilib, -chi qo'shimchasi bir grammatik shakl ostida kamida uchta semantik yo'nalishni qamrab oladi.

Shuningdek, -lik qo'shimchasi ham yuqori darajadagi polisemantiklikka ega [5]: mavhum tushunchalarni ifodalaydi (do'stlik, mehribonlik), sifat xususiyatini ot shaklida nomlovchi so'zlar yasaydi (oqlik, qoralik), shuningdek joy va makonga ishora qiluvchi otlar ham hosil qiladi (o'tloqlik, bog'lik, toshlik). -dosh qo'shimchasi ham polisemantik xususiyat kasb etgan: bir narsaga sheriklik (yo'ldosh, hamkor) yoki umumiy belgiga egalikni (sirdosh, dardosh, kursdosh) anglatadi. Qayd etilgan misollar shuni ko'rsatadiki, polisemiya morfema sathida ham leksema sathidagidek tizimli ravishda namoyon bo'ladi [5].

Morfemik omonimiya – bu tashqi shakli bir xil, ammo semantik jihatdan o'zaro bog'liq bo'lmagan ikki yoki undan ortiq affiksning mavjudligidir [7]. O'zbek tilida -im bir tomondan shaxsiy olmosh qo'shimchasi sifatida (kitobim, uyim) ishlatilsa, boshqa tomondan ot yasovchi affiks vazifasini ham bajaradi: yozim (yozilgan narsa), o'lchim (o'lchov birligi), birim (miqdor birligi) [6]. Ayrim tilshunoslar bu ikki qo'shimchani alohida morfemalar sifatida baholaydi, chunki ular tarixiy jihatdan ham, semantik jihatdan ham farqlanadi. -ar qo'shimchasi ham omonimik munosabatga misol bo'la oladi. Bunday omonimik affikslarni farqlashda asosiy mezon ularning morfologik valentligi va yasama so'zning leksik-grammatik ma'nosidir [6]. Lingvistik adabiyotlarda morfemik omonimiyani polisemiya bilan farqlash muammosi alohida o'rin tutadi [7].

Morfemik sinonimiya – bir xil yoki yaqin leksik-grammatik ma'noni ifodalovchi ikki yoki undan ko'p affiksning mavjudligidir [4]. Shaxs otlarini yasashda -chi va -kor qo'shimchalari sinonimik juft hosil qiladi [8]. Biroq bu qo'shimchalar orasida uslubiy va ma'noviy nozik farq ham mavjud: -kor ko'proq kitobiy uslubda, arab-fors so'zlari bilan birikishda qo'llanadi, -chi esa xalq tiliga xos va mahsuldorroq hisoblanadi. Shuningdek, mavhum otlarni yasashda -lik va -chilik sinonimik munosabatda ko'rinadi [5]. -xona va -goh qo'shimchalari ham joy ma'nosini ifodalovchi otlar yasashda sinonimik munosabatga kirishadi [8]. Morfemik sinonimlar nafaqat uslubiy, balki hududiy-dialektal tafovutlarni ham aks ettirishi mumkin [4].

Tahlil shuni ko'rsatadiki, ot yasovchi qo'shimchalar polisemiya, omonimiya va sinonimiya hodisalari uchun muhim maydon hisoblanadi [5].

Polisemantik affikslar tilning iqtisodiyot prinsipi nuqtai nazaridan

samarali hisoblanadi, omonimik affikslar esa tarixiy manbalarni aks ettiradi, sinonimik affikslar esa tilning uslubiy boyligini ta'minlaydi.

Xulosa. Olib borilgan tahlil asosida quyidagi xulosalarni shakllantirish mumkin: Birinchidan, o'zbek tilida ot yasovchi qo'shimchalar polisemantik, omonimik va sinonimik xususiyatlarga ega. Ikkinchidan, morfemik polisemiyaning omonimiyadan farqlashda tarixiy-etimologik va semantik tahlil muhim ahamiyatga ega. Uchinchidan, sinonimik affikslar o'zbek adabiy tilining uslubiy imkoniyatlarini kengaytiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abdurahmonov G'. O'zbek tili morfologiyasi. – Toshkent: O'qituvchi, 1975. – 288 b.
2. Hojiyev A. Lingvistik terminlarning izohli lug'ati. – Toshkent: Fan, 1985. – 304 b.
3. Kononov A.N. Grammatika sovremennogo uzbekskogo literaturnogo yazyka. – Moskva-Leningrad: AN SSSR, 1960. – 446 s.
4. Mahmudov N. O'zbek tili stilistikasi va nutq madaniyati. – Toshkent: Mumtoz so'z, 2013. – 352 b.
5. Mengliyev B. Hozirgi o'zbek tili morfemikasi va so'z yasalishi. – Toshkent: O'qituvchi, 2003. – 192 b.
6. Nematov H., Rasulov R. O'zbek tili sistema leksikologiyasi asoslari. – Toshkent: O'qituvchi, 1995. – 120 b.
7. Reformatskiy A.A. Vvedeniye v yazykovedeniye. – Moskva: Aspekt Press, 2005. – 536 s.
9. Uluchev N. O'zbek tilida so'z yasalishi. – Toshkent: Fan, 2009. – 168 b.